

SOSYAL MEDYANIN DİNAMİKLERİ VE YALAN HABERİN ARTIŞI

2. Gün 1. Oturum

13 Kasım 2022 Pazar 09.30- 11.00

Prof. Dr. Cem YAŞIN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi

DERS ÖĞRENME ÇIKTILARI

- 1- Dersin sonunda katılımcılar kamusal enformasyon ve kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi öğrenirler.
- 2- Ağ iletişimi ve kitle iletişimi arasındaki farklılıkları ve enformasyon akışındaki değişimleri kavrarlar.
- 3- Sosyal Ağlarda sahte haberin nasıl yayılabildiğinin farkına varırlar
- 4- Yeni medyanın üç döneminde enformasyon akışı ve sahte haberin yayılışı hakkında bilgi sahibi olurlar.

GİRİŞ

Yurttaşların siyasal sistemin temel aktörü olduğu bütün sistemler kamusal enformasyon akışı üzerine kuruludur. Kamusal konularda kamusal tartışmalar ile kamusal enformasyonun akışı genel siyasi kanaatleri dolayısıyla siyasi tutumları oluşturarak kamuoyunu biçimlendirir. Glynn (1987: 697) kitle iletişim araçları ile kamuoyu oluşumu arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Enformasyon kaynağı olarak kitle iletişim araçları ve kişiler arası iletişim kanallarını kullananların görüşleri arasındaki farklılıkları incelemiştir. Walter Lippmann 1922 yılında yayınlanan *Kamuoyu* (Public Opinion) başlıklı kitabında kafamızdaki dünya resminin oluşumu ile kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Lippmann kafamızdaki dünya resminin oluşum sürecinde kitle iletişim araçlarının rolünü inceler. Lippman, (2020:49) medya etkisini bir hikâye üzerinden açıklar. Hikâye 1914 yılında okyanusta bir adada geçmektedir. Adanın dünya ile tek bağlantısı on beş günde bir gelen posta gemisi ile adaya ulaşan gazetelerdi. Ada nüfusu İngiliz, Fransız ve Almanlardan oluşmaktaydı. Ada halkı on beş günde bir gelen posta gemisiyle gelen gazetelerden Le Figaro Dergisinin editörü Gaston Callmette'nin bir siyasetçinin eşi tarafından öldürülmesi ile ilgili davayı incelemekteydi. Geminin adaya geldiği günlerde ada halkı limana gelerek gazetelerden dava ile ilgili haberleri takip etmekteydi. Ada halkı, limanda gazeteden dava ile ilgili haberi almak için limana gittiğinde gemi gelmez. Posta gemisi altı hafta sonra geldiğinde ada halkı dünya savaşının başladığını ve gazete okumadıkları için düşman olduklarını bilmediklerini öğrenmişlerdir. Lippmann dünya hakkında elde ettiğimiz bilginin ne kadarını kendi yaşam deneyimimizden elde ettiğimizi, ne kadarını kitle iletişim araçlarından elde ettiğimizi sorar. Kitle iletişim araçlarından gelen enformasyonu sahte çevre olarak değerlendirir.

İnsan düşüncesinin ve kamuoyunun kitle iletişim araçları yoluyla manipüle edilebilmesi Amerika'da hem Başkan ve güvenlik bürokrasisini Gazeteciler ve iletişim profesyonelleri ile işbirliğine gitme yöneltmiştir. Bir yüzyıl önce Alexis de Tocqueville'nin 1840 yılında tamamladığı ve Fransızca basılan ve İngilizce'ye Democracy in America başlığı ile çevrilen eserdir. Tocqueville bu eserinde Amerikan sisteminin tehditleri ve faydalarını incelemiştir.

Tocqueville Amerikan sistemi için iki tehditten söz eder. Bunlar kamuoyunun hegemonyası ve çoğunluğun tiranlığıdır. İktidar kanaatler üzerinden oluşmaktadır. Basın üzerinde ise iki önemli güç kaynağı vardır: basın ve sivil örgütlenmeler. Noelle-Neumann (1989: 111) “Amerika’da kamuoyuyla bireyin doğası arasındaki uzlaşmadan kamuoyunun galip çıktığını ve uzlaşmayı sağlamak için boyun eğmesi gerekenin hep birey olduğunu” ifade etmiştir. Toplumda baskın kanaatlerin siyasal ve toplumsal sistemi şekillendirmesi hem siyasal iktidar için bir medya gücü gereksinimi hem de basının iktidar üzerinde bir dördüncü güç olarak var olmasını sağlar. Lippmann 1927 tarihinde yayınlanan *The Phantom Public* (Hayalet Kamu) başlıklı eserinde, yurttaşların kamusal alanda bilgisizliklerinin siyasal ilgisizlik yarttığını ifade eder. Birey olarak insanlar neler olduğu (what is happening), niçin olduğu (why it is happening), olması gereken (what ought to happen) hakkında malumat sahibi değildir. İnsanların enformasyonu daha yüksek oranda kitle iletişim araçlarından alması bir taraftan kamusal konularda bireyin ilgisizliğinin bir sonucu olarak örgütlü bir sivil toplumundan uzaklaştığı, diğer taraftan iletişim profesyonellerinin kamuoyu üzerinde yönlendirici araçlarının oluşmasına neden olmuştur.

2. Dünya Savaşı’na giden süreçte iletişim çalışmaları akademi, sivil toplum, medya sektörü işbirliği ile daha örgütlü yapılara dönüşmüştür. Rockefeller vakfının seminerleri ve Harold Lasswell’in propaganda analizi ile ilgili çalışmalarına, Paul Lazarsfeld’in radyo araştırmaları ve Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Merkezi’ne (Bureau of Applied Social Research) verdiği destek buna örnek gösterilebilir. Kamuoyunu yönetebilmenin yolu olarak Amerika’da yönetimler sürekli halkın nabzını tutmak ve propaganda ve medya etkilerini ölçmek istemiştir. “Kamuoyu araştırmaları Amerikan siyasetinde önemli bir yer tutmuştur. Kamuoyu araştırmaları olduğu sürece, anketler savaş ve barış gibi konularda siyasal kararların biçimlendirilmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Franklin D. Roosevelt’in kamuoyuna ilgisi iyi bilinmektedir” (Berinsky, 2009: 2). Lasswell’in propaganda analizlerinin yanında, insanların kanaatlerini değiştirmek için çalışmalarda Roosevelt’in kamuoyunu ikna için geliştirdiği propaganda araçları da II. Dünya Savaşı sürecine damgasını vurmuştur. “Amerikan ordusu 15 milyon yeni askerin eğitimi için sinema filmlerini kullanmıştır. Carl Hovland ve arkadaşları da ikna deneylerini eğitim filmlerine taşımıştır. Bu filmler içinde ‘Niçin Savaşıyoruz?’ (Why We Fight) serisi ikna deneylerinin temel malzemesi olmuştur” (Yaşın ve Cengiz, 2019).

Savaş Sonrası dönemde de iktidarlar soğuk savaşın koşullarına uygun olarak hem kendi kamuoylarını hem de dost ve düşman ülkelerin yurttaşlarını etkilemek için ikna teknikleri ve medya içerikleri üretmişlerdir. Bu içerikler içerisinde kara propaganda olarak bilinen yanlış kaynak ve yanlış içerikten üretilmiş propaganda içeriği, çoğu zaman medya kanallarında haber formatında aktarılmıştır. Medya Sahipliği bu noktada önemli bir işlev yerine getirmektedir. “Keane (1999) çoğulcu demokratik bir sistemin alt yapısını oluşturan iletişim alt yapısının önünde iki engel olarak medya sahipliği ve devlet tekeli görür. Her iki sistemde güç ve iktidar sahibi olmayan gruplar için temsil mekanizmasını bulundurmamaktadır” (Hülür ve Yaşın, 2021: 19) Kitle iletişim araçlarının oluşturduğu medya sistemi çoğu zaman eşik bekçiliği gibi filtreleme ve önceleme (priming), çerçeveleme (framing) gibi manipülatif araçlara sahiptir. Medya tekelleri yalan haberi imkânlı kılmasına rağmen tekdüz mekanizmaları da sistem içerisinde çoğunlukla mevcuttur.

1. KİTLE İLETİŞİMİNDEN AĞ İLETİŞİMİNE GEÇİŞ

İnternet ve iletişim teknolojilerindeki (ICT) dönüşüm yeni medya olarak adlandırdığımız, toplumun, ekonominin ve siyasetin ağ içinde yeniden yapılanmasını sebep olmuştur. Bu dönüşümün merkezindeki kavram yöndeşmedir (convergence). Dijital dönüşüme kadar yeni medya bir yer değiştirme ilişkisi gibi algılanmıştı; gazetenin yerine radyo, radyonun yerine televizyon. Yeni Medya ise yöndeşme ile tüm geleneksel olanı geleneksel olmayan şekilde bir ağ içinde bir birine bağlamıştı. Bu bir araya gelişin ismi ise yöndeşmeydi. Herkman (2012), yöndeşmenin geleneksel medya ile yeni medyayı, geleneksel medya sahipliği ile kullanıcıyı, siyasal iletişim ile gündelik olanı bir araya getirdiğini ifade etmiştir. Kamusal enformasyonun teknolojik altyapısındaki değişim gazetecilik pratiklerini de değiştirmiştir. “Haber üretim sürecinde dijital araçların kullanımı sadece haber toplanan mekanların fiziksel peyzajını değil, aynı zamanda gazeteciliğin çıktılarını, ilişkilerini, rutinlerini ve kültürünü de değiştirmiştir” (Robinson, 2011: 1123) Süreç içinde haber üreten medya kuruluşlarının yapısı da değişmiştir. Haber üretim sürecindeki yöndeşmenin sektörel bir değişime de yol açtığı bir çok yazar tarafından tespit edilmiştir. García Avilés ve arkadaşlarına (2009: 286) göre medya kuruluşları yazılım ve bilgisayar teknolojileri ile stratejik işbirlikleri yapmak zorunda kalmışlardır. Süreç içerisinde ise medya sermayesinin de yazılım devlerinin kontrolüne doğru bir değişim ya

2. YENİ MEDYANIN SÜREÇ İÇERİSİNDE DÖNÜŞÜMÜNÜ

Yeni medyanın süreç içerisinde dönüşümünü üç evreye ayırabiliriz. Bu üç evrede kamusal alanda enformasyon üretimi köklü dönüşümlere uğramıştır. Gazetecilik ve haber üretim süreci de bu dönüşüme eşlik etmiştir. Yeni medyanın ilk evresi web 2.0 ve sosyal medya platformlarını imkanı kılan etkileşimli ara yüzler öncesi dönemdir. Bu dönem kamusal enformasyon üzerinde medya tekellerinin kırılmadığı ama haber kaynaklarına e-mail ve tartışma listeleri gibi kaynaklardan gelen içeriğin eklendiği dönem olmuştur. Bu dönem de geleneksel medya sistemi içerisinde kendine yer bulamayan kimlikler ve toplumsal hareketlerinin geleneksel medya sistemine girdi verdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde yalan haber kavramı, farklı kaynaklardan gelen haber içeriğinin bağlam değiştirilerek aktarılması, konuların farklı ideolojik filtreler ile geleneksel medya yapısının dayandığı güç ve iktidar ilişkilerini sürdürdüğü bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde akademik çalışmalar geleneksel medya gündemi içinde kendine yer bulamayan eylemler, kimlikler ve toplumsal hareketlerin gündemine girişini ve hangi bağlamda aktarıldığı ile ilgilenmişlerdir. Örneğin DeLuca ve Peeples’in 2002 tarihli çalışmasında Dünya Ticaret Örgütü karşıtı Seattle olaylarında şiddet unsurunun geleneksel medyada nasıl ele alındığı incelenmiştir. Yazarlar kamusal alan yerin kamusal ekran kavramını önermişlerdir. Bu dönemde çalışmalar hala geleneksel medya sistemine dayanmaktadır. Seattle Eyleminin televizyon, gazete ön sayfası ve İnternet’te yer alış biçimleri araştırmanın konusunu teşkil etmiştir.

Yeni medyanın ikinci aşaması, web 2.0 uygulamaları ile oluşan etkileşimli arayüzler ve sosyal medya platformları idi. Bu dönem aynı zamanda izleyicinin kullanıcıya dönüştüğü, medya içeriklerinin pasif tüketiciliğinden üretüketiciliğe (prosumer) dönüştüğü dönemdir. Grinnell’e (2009: 590) göre “Sosyal Web’in demokratikleştirici etkisi, kullanıcıların ilginç haberleri kaydedebildiği Digg.com gibi kullanıcı haberlerinin toplandığı sitelerin arkasında durmaktadır”. Bu durum bir profesyonel meslek grubu olarak gazeteciliğin haber üretim

tekeline kaybettiği anlamına gelmekteydi. Birçok gazetecileri bekleyen önemli tehdit ise medya organizasyonları içerisinde üretim yapmak yerine güvencesiz freelance çalışma koşullarıydı. Cohen ve arkadaşlarının (2019: 3) gazeteciler üzerine yaptıkları saha araştırmasının sonuçlarına göre gazetecilerin çoğu “yarı zamanlı, sözleşmeli veya freelance, daha düşük ücretli ve haftada daha az çalışma saati gibi güvencesiz çalışma koşullarında istihdam edildiler. Gazetecilerin kamusal enformasyon tekeline kaybetmeleri İnternet’e giren her haberin eşit ulaşılabilirliği anlamına da gelmemekteydi. Eğer böyle olsa idi demokratik bir dönüşümden söz edebilirdik. Albert-László Barabási’nin İnternet topolojisi oluşturma girişiminde “Bir ağ, çizgeler ile görselleştirilmektedir. Bir çizge ise düğümler (nodes, vertces) ve onların bağlantılarından (edges, ties) oluşmaktadır. Ağların büyüklükleri ağdaki düğüm sayısına bağlıdır. Bir gazetecinin Twitter takipleri popülerliğini gösterirken, takip sayısının artışı düğümlerdeki artışa denk gelmektedir.” (Yaşın ve Cengiz, 2018). Barabasi “Ölçekten bağımsız Ağ” kuramı çok sayıda az bağlantıya sahip düğüme karşın çok sayıda düğüme sahip az sayıda düğüm bulunduğunu iddia etmektedir. Barabasi (2010: 78) “Ölçekten bağımsız Ağ” kuramını temellendiren bulgularını “Araştırdığımız 325.000 sayfadan 270.000’inin, yani tüm sayfaların yüzde 82’sinin üç ya da daha az gelen bağlantısı vardı. Ancak 42 sayfalık küçük bir azınlığa bini aşkın başka sayfadan referans yapılmıştı ve bunların gelen bağlantıları binden fazlaydı.” İfadesi ile aktarmıştı. Başka bir deyişle bir haberin yer aldığı çok az sayıda düğüm İnternet’te çok sayıda bağlantıya haberini ulaştırabiliyordu. Yeni medyanın ikinci dönemine damgasını vuran Arap Baharı gibi toplumsal hareketlerde ise çok sayıda yalan haberin taraflarca üretildiğine şahit olunmuştur.

Yeni medyanın üçüncü dönemi ise medya kuruluşlarının ağ içinde haber ve enformasyon yayılımı üzerindeki kontrollerini kaybettiği bir dönem olmuştur. İnternet üzerinde aktivist girişimler sönerken gözetim ön plana çıkmıştır. Medya sektörü ise medya şirketlerinden sosyal medya platform sahipliğine dayanan küresel ağ şirketlerine geçmiştir. Haber üretim süreci ve sosyal ağ içinde yalan haberin yayılımı ise gazeteciler ve sivil toplum oluşumları dışında oluşmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Berinsky, A. J. (2009). In time of war: Understanding American public opinion from World War II to Iraq. (In Time of War.) Chicago, Ill: Univ. of Chicago Press.
- Cohen, N. S., Hunter, A., & O’Donnell, P. (2019). Bearing the Burden of Corporate Restructuring: Job Loss and Precarious Employment in Canadian Journalism. *Journalism Practice*, 1–17.
- DeLuca, M.K., & Peeples, J. (2002). From public sphere to public screen: democracy, activism, and the “violence” of Seattle. *Critical Studies in Media Communication*, 19(2), 125–151.
- García Avilés, J. A., Meier, K., Kaltenbrunner, A., Carvajal, M., & Kraus, D. (2009). Newsroom integration in Austria, Spain and Germany. *Journalism Practice*, 3(3), 285–303.
- Glynn, C. J. (1987). The Communication of Public Opinion. *Journalism Quarterly*, 64(4), 688–697.
- Grinnell, C. K. (2009). From Consumer to Prosumer to Producer: Who Keeps Shifting My Paradigm? (We Do!). *Public Culture*, 21(3), 577–598.

- Herkman, Juha (2012). "Convergence Or İntermediality? Finnish Political Communication İn The New Media Age", *Convergence-the International Journal of Research into New Media Technologies*, 18(4): 369-384.
- Keane, J. (1999). *Medya ve Demokrasi*, 3ncü baskı, (Çev.:Haluk Şahin). İstanbul: Ayrıntı.
- Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. New York: Dower Publication.
- Lippmann, W. (1927). *The phantom public*. New York: Harcourt, Brace.
- Lippmann, W. (2020). *Kamuoyu* (Orhun Doğuş Yılmaz, Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Noelle-Neimann, E.(1998). *Kamuoyu suskunluk sarmalının keşfi*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Robinson, S. (2011). *Convergence Crises: News Work and News Space in the Digitally Transforming Newsroom*. *Journal of Communication*, 61(6), 1122–1141.
- Tocqueville, A. . (1954). *Democracy in America*. New York: Vintage Books.
- Yaşın, C. (2021). *Yeni medya ve eleştirel kuram*. Ömer Özer (Der.), *Eleştirel medya kuramları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yaşın, C. ve Cengiz, C. (2019). *Carl Hovlan ve ikna deneyleri*. *İletişim Ansiklopedisi*. Erişim: 15.10.2022, <http://yenimedya.info/2019/11/21/hovland/>
- Yaşın, Cem ve Cengiz, Can (2020, 1 Ağustos). *Ölçekten Bağımsız Ağ (Scale-free network) Kuramı*. *İletişim Ansiklopedisi*. Erişim: 15.10.2022, <http://yenimedya.info/2020/08/01/scalefree/>